

Nejprve se věnujeme teoriím, které jsou naší praxi spíše vzdáleny. Pak přecházíme k ukázkám, jak získat kompetenci v etických otázkách pomocí zkušenosti. Právě tyto prakticky zaměřené směry nás v poslední době výrazně ovlivňují (např. feministická etika). Tím se zde pokusíme zachytit pohyb od principiálního k praktickému.

Chceme zdůraznit, že čtenář by si měl povšimnout, že neexistuje etická teorie, která by byla „absolutně správná“ v tom smyslu, že by sama byla schopna vyřešit všechny aspekty morální skutečnosti. (Zdaleka ne všichni etikové jsou o tom přesvědčeni, avšak spisovatelé této knihy ano. Domníváme se, že pro úspěšné zvládnutí výkonu povolání je třeba naučit se více než jednu etickou teorii). Osvojit si etické myšlení v sobě tedy nese schopnost dívat se na věci z různých stran.

Etické teorie by nám měly vnést do problému oba centrální fenomény – jak blízkost tak odstup. Blízkost tím, že nám ukazují, kdo je účastníkem konkrétních situací a že nám co nejpřesněji popíše, co je ve hře, nebo spíše, co je v sázce. Odstup tím, že konkrétní situaci zasadíme do širších souvislostí. Např. učitel velmi zaujatý potřebami určitého žáka se může ocitnout v nebezpečí, že ztratí potřebnou distanci a jeho role vůči ostatním žákům se oslabí nebo vytratí. Znalost etických teorií má tedy přispět k profesionalitě – v blízkosti i v odstupu.

Kapitola 9

POVINNOSTNÍ ETIKA

- *Učitel dá slabé žákyni lepší známku než si zasloužil, aby jí dal šanci dostat se na úroveň, kde uplatní své vlohy a zájmy.*
- *Muž z Holandska poskytl ve válce tajný úkryt židovskému uprchlíkovi, při pátrací akci Gestapa vše poptrá.*
- *Zdravotní sestra je cestou do práce svědkem dopravního neštěstí. Zastaví, aby na místě poskytla pomoc a přijde tak pozdě do práce, přičemž zmešká důležitou operaci.*

Ve všech těchto případech je člověk nucen jednat v konfrontaci s volbou, tváří v tvář nejzákladnějším normám: učitel s požadavky spravedlnosti a pravdy, Holanďan s rozhodnutím, zda mluvit pravdu, nebo zachránit lidský život, ošetřovatelka s tím, zda zachránit lidský život, nebo reagovat na extrémní situaci, kdy dlouho plánovaná operace nemůže začít bez její přítomnosti a odborný tým ztrácí drahocenný čas.

Příklady, které zde dále nemůžeme analyzovat, nás měly přivést k úvahám, kterými se zabývá etika povinností.

Čím se vyznačuje povinnost

Všichni lidé jsou konfrontováni s povinnostmi. Jednáme z povinnosti, když platíme daně, sloužíme základní vojenskou službu nebo odevzdáváme svůj hlas ve volbách (srov. „konat svou občanskou povinnost“). Avšak ve shora uvedených případech jde o to, co je nejnaléhavější, jde o prioritu, o hierarchii povinností.

Povinnost je jednání, které je nám uloženo – vložili je na nás jiní nebo my sami. Je to norma, kterou musíme naplnit, nemůžeme se jí vyhnout, aniž bychom se dostali do morálně napadnutelné situace. V této kapitole se podíváme na to, jak povinnosti vznikají, jak se s nimi vypořádáváme a jak je zdůvodňujeme. Povinnost má tři charakteristické rysy:

1. Má v sobě něco absolutního. Není to tedy něco, co bychom měli dělat jen občas, když se nám to hodí nebo když si myslíme, že je to příjemné. Povinnost nás staví před požadavek, který nemůžeme jen tak odsunout (o konfliktu s povinnostmi, která je ještě naléhavější – viz dále)
2. Povinnost je obvykle formulována jako pravidlo, norma, a to v jednoduchých, obecně srozumitelných a přístupných formulacích. Takové je například Desatero. „Nezabiješ“ nebo „Nepromluvíš křivého svědectví proti bližnímu svěmu“ jsou markantní příklady povinností etiky. Ale také lidská práva jsou pravidly povinností etiky, platící bez ohledu na to, na koho je aplikujeme.
3. Povinnost nám má dopomoci ke správnému rozhodnutí. Konáme-li svou povinnost, neptáme se, je-li to pro nás nejvýhodnější varianta. Povinností etika nám říká, že dobré vzniká následkem toho, že konáme správně. Když se vrátíme k našemu shora uvedenému příkladu – může být dobré, když učitel dá žákovi lepší známku a nikdo se nedozví, že se tak stalo. Ale povinností etika klade otázku: Co kdyby se tak zachovali všichni – bylo by to správné? Povinností etika se tedy ptá po absolutním řešení.

Tím jsme se dostali k základnímu rozlišení mezi povinností etikou a ostatními druhy etiky. Těm se budeme věnovat v kapitolách 11. a 12.

Povinnosti mají tedy vztah k lidskému chování, k našim činům a jejich kontextu. Konat z povinnosti znamená mít určitý typ etické motivace. Jistota – bezpečné uvědomění si toho, co je mou povinností, nás motivuje k jistému typu jednání. Když známe své povinnosti, pak víme, co je správné. To propůjčuje určitou perspektivu té či oné konkrétní situaci a povinnosti jsou pak identické s našimi činy. Když víme, co je naše povinnost, víme, jak máme správně jednat.

Rozlišujeme mezi dvěma typy povinností etiky. Jeden typ počítá s tím, že naše povinnosti je možno shrnout a zachytit ve formulaci pravidel (deontologická etika pravidel), druhý typ předpokládá, že podle nastalé

situace budeme schopni rozhodnout, jaká povinnost bude pro náš postup určující (deontologická etika jednání). V této kapitole se budeme věnovat deontologické etice. Slovo „deontologický“ pochází z řečtiny a znamená „to, co máme konat“.

Kantova povinností etika *(etika pravidel)*

Nejznámějším představitelem povinností etiky je Immanuel Kant, svým způsobem zakladatel veškeré moderní etiky. Abychom si přiblížili jeho způsob myšlení, vrátíme se k uvedeným příkladům.

Jak se má zachovat učitel, který chce dát žákovi lepší známku, a jak má argumentovat? Kant říká, že by měl problém zkoumat v širší perspektivě. Učitel se má zeptat: Je žádoucí, aby každý jednal podle tohoto pravidla nebo podle tohoto principu? Podle Kanta by bylo důležité, aby se učitel neptal na následky dané situace, nýbrž na pravidlo, normu, aplikovatelnou ve všech odpovídajících situacích.

Kant tedy rozlišuje mezi etickou motivací činu (pravidlo všeobecnosti) a jinou motivací, která nikdy nemůže být etická, bere totiž ohled na různá dobra v různých konkrétních situacích. Kant je přesvědčen, že jestli se máme řídit konkrétními dobry, brzy skončíme v neřešitelných protimluvech. Kant je tedy jednoznačně kritický vůči jednání motivovanému pocitý „mít chuť“, „cítit jako správné“.

Neboť může učitel s plným vědomím uplatňovat princip, který by dovoloval řídit se privátními a skrytými kritérii a nikoli faktickým výkonem žáka? Takový postup by byl nespravedlivý vůči těm žákům, kteří by se snažili postoupit tím, že budou prezentovat své výsledky a zkoušku složí úspěšně. Kdyby takto nestandardně postupovali všichni učitelé, nespravedlnost by jenom rostla.

Představme si, že učitelovou motivací by mělo být pravidlo: „Neoklameš“. Má-li učitel nutkání jednat jinak, obchází toto pravidlo.

Kant tedy formuluje dva požadavky, abychom byli schopni rozeznat, co je správné: Nemůžeme posuzovat situaci jednotlivce jenom podle ní samotné, musíme brát v úvahu pravidlo, obecnou normu jednání. Prvním požadavkem je tedy: Najdi pravidlo, podle kterého se budeš řídit.

Za druhé je Kant toho názoru, že jen to pravidlo je morálně přijatelné, které je aplikovatelné ve všech relevantních situacích: Kant tedy požaduje, aby normy našeho jednání měly charakter obecnosti, univerzálnosti. Jen to, co je morálně zobecnitelné, může být morálně rozumné, tedy průkazné, míní Kant.

Abychom mohli posoudit, zda je čin morální, musíme zkoumat principy a motivy stojící v pozadí. V případě učitelově si dovedeme představit následující dilema.

- Je správné mít různý přístup k lidem, kteří jsou v totožné situaci (zde: žáci, kteří mají být klasifikováni)?
- Je v určitých případech dovoleno lhát?

Nyní se podívejme, jak tato dvě pravidla naplňují Kantovy nároky na zobecnění.

Pokud se týká a), vznese etik povinnosti námitku, že toto není možno uplatňovat obecně. Toto pravidlo by muselo být skryté, nemohlo by se zveřejnit. Podle stanoviska morální etiky nenáleží řešení problémů slabých žáků do osobní kompetence učitele, nýbrž je třeba k němu přistupovat otevřeně, v součinnosti s ostatními kolegy, nejlépe i se žákem samotným a s jeho rodiči. Takže i motivy učitelova jednání musí být neskrývané, zřejmé.

Bod b) spadá v první fázi do stejné kategorie jako a). Ale mohou vytahnout i jiné aspekty – vzpomeňte si na Holand'ana, který ukrýval židovského uprchlíka. Pro svou lež, která je sama o sobě z hlediska povinností etiky nepřipustná, měl dobrý, dokonce morálně zdůvodnitelný motiv. K našim úvahám o povinnostní etice je možno přidat ještě jeden aspekt, totiž pravidlo o prioritě povinností:

- Máš základní povinnost chránit a podporovat život.

Povinnost ochrany života je nadřazena povinnosti mluvit v určitých situacích pravdu. Jinými slovy – povinnosti se nacházejí v určité hierarchii.

Kantovi kritikové by přesto uvedli řadu námitek. Kant totiž nepočítá se soupeřením povinností, jež by byly na stejné úrovni (zde: výsostné povinnosti mluvit pravdu i chránit život). Má v konkrétní situaci před očima příliš silné principy samy o sobě a nehledí tolik na následky ani souvislosti.

Dále říká Kant, že pokud všichni budou plnit své povinnosti, bude svět dobry. Ale pod tlakem by možná dodal, že ochrana života by nebyla dokonale zabezpečena, kdyby lidé nevěděli, že se mohou zcela spolehnout na výroky druhých, na úmluvy a smlouvy. Nebylo by konsistentní přát si, aby mi lidé říkali pravdu, a v určitých případech měli dovoleno mě obelhat. Naopak – společnost, která za daných okolností připustí lež, bude postupně morálně zlomena (to bychom si mohli ilustrovat na systému agentů a informátorů dřívější NDR).

Různé aspekty jednání

Teď možná jasněji vidíme, jakým způsobem Kant uvažuje. Především vychází z toho, že za všemi našimi činy je určitý typ motivace, z níž čin jakoby „pramení“. Tuto motivaci, říká Kant, je možno formulovat jako „nejvyšší pravidlo jednání“ (maxima).

Předpokladem takového modelu je určitý objem morálních pravidel, které si navzájem neodporují. Jednat podle nich znamená pohybovat se v kontextu souvislosti jedincova morálního života.

Morální jednání se bude tedy skládat přinejmenším z těchto momentů: Na prvním místě motivace. Podle Kanta existuje přehledný soubor pravidel definujících přijatelné morální motivace (povinnosti). Kant předpokládá, že tyto povinnosti jsou navzájem v harmonii, přičemž jedno pravidlo je možno použít při řadě odlišných motivací. Např. povinnost nelhat platí jak u učitele tak u Holand'ana ve shora uvedeném případě.

Kantova etika přikládá tedy zásadní význam soustavě elementárních pravidel jednání. Tento důraz na motivaci, vůli správně vykonávat povinnosti (dobrá vůle), způsobuje, že Kantovu etiku je možno nazvat etikou smýšlení, stavu mysli.

Vedle těchto zásadních pravidel je morální jednání naplněno i konkrétním činem. Vzorců jednání je mnohem více než morálních motivací. Kant říká, že jestli se chováme podle morálně obhajitelných pravidel, můžeme si být jisti, že jednáme správně, protože pak konáme svou povinnost. Morálně relevantní pro Kanta je tedy harmonie mezi motivací a konkrétním činem.

Co hraje malou nebo žádnou roli pro Kanta? Otázka následků jednání. Držíme-li se Kanta, nemají následky žádný význam pro hodnocení morální kvality činu. Jak ukáže následující kapitola – zdaleka ne všichni se s Kantem v tomto ohledu shodují. Veškeré následky našich činů prostě není v našich silách dohlédnout a proto nemohou být důvodem k tomu, abychom za ně byli voláni k zodpovědnosti. Tak může zdravotní sestra, která zastavila u dopravní nehody obhájit, že jednala zcela správně, třebaže v nemocnici museli kvůli jejímu pozdnímu příchodu zrušit plánovanou operaci.

Za co podle Kanta ovšem odpovědní jsme? Zda jsou pravidla našich činů morální (zda se mohou zobecnit) a zda podle nich skutečně jednáme. Hlásí se otázka, jak zjistíme, co je naší morální povinností.

Co je to obecně přijatelná povinnost

Kantovi jde o morálku platnou za všech na okolností. Chce tedy zabezpečit obecnou morálku, jejímž obsahem jsou obecně přijatelné povinnosti. Právě tento aspekt je důležitý třeba pro srovnání s etikou povolání, neboť nám pomůže nalézt „objektivní“ normy zajišťující rovnost, rovné zacházení a spravedlnost.

Jak můžeme vědět, že naše normy jednání mohou odpovídat všem? Kant se domnívá, že se to dovíme tím, že zkoumáme naše jednání podle tzv. kategorického imperativu. Kategorický imperativ totiž platí za všech okolností a je měřítkem všech ostatních norem. Přikazuje povinnost, která je absolutní; působí jako filtr, nebo test akceptabilních motivací (maxim) našeho jednání. Zní takto:

Máš se řídit a jednat pouze podle takové normy (maximy), o níž si přeješ, aby byla ustavena jako obecně platný zákon.

Vezměme si příklad: „Nezabiješ!“ Je toto pravidlo, o němž bych si přál, aby ho zachovávali úplně všichni? Určitě. Někdo namítne, že si to nemohu přát, když nepřítel ohrožuje život mé rodiny. Ale ano, mohu si to přát, vždyť tato povinnost má platit pro všechny bez výjimky, tedy i pro ty, kteří jsou agresory. Moje morální vůle však v takové situaci aktuální problém neřeší. Jestliže tento zákon nedodrží úplně, ale opravdu úplně všichni, může někdy nastat situace, že se budu cítit přinucen porušit ho

zda
nerfina

x 110-1000

také. Většina z nás by jistě nepřítel zastřelila, kdyby k tomu dostali příležitost. Tím bychom se však zachovali podle něčeho jiného než podle obecné vůle. (Kant by jistě řekl, že je důležitější zachovat si morální integritu než porušit povinnost.)

Můžeme tedy říci, že kategorický imperativ nám pomáhá nalézt vzorce jednání, které jsou obecně platné (univerzální) a na konkrétní situaci nezávislé. Takový vzorec není jen motivací pro moje jednání vůči druhým, nýbrž i pro jednání druhých ke mně. Tím je vlastně kategorický imperativ Kantovou verzí zlatého pravidla: Co chceš, aby druhí činili tobě, čin ty jim. Pokud nebudeme moci toto aplikovat na všechna pravidla jednání, budeme obklopeni protiklady.

Kategorický imperativ nám tedy pomáhá kontrolovat, zda pravidla našeho jednání splňují požadavek univerzálnosti. Zde je třeba podtrhnout, že pomocí tohoto imperativu testujeme nebo filtrujeme pravidla jednání, nikoli jednání samo. Jinak řečeno: nehodnotíme konkrétní lživé jednání, nýbrž pravidlo, které říká, že za určitých okolností může být obhajitelné klamat druhé. Kantova etika sice vnímá, že by mohla nastat výjimečná situace a okolnosti těžko zobecnitelné. I v takových případech však trvá na tom, že musí existovat morální motivace, která by se dala formulovat jako obecná norma.

Příkladem takového jednání, které se nedá univerzalizovat a je ho třeba hodnotit jako nemorální, je toto: Žadatelka o azyl neobdržela povolení k pobytu. Aby ji uchránil neodvratného odsunu z Norska, sociální pracovník se s ní oženl. V tomto případě porušil pracovník jak pravidlo rovného zacházení se žadateli, tak podmínku, že by všichni měli následovat jeho příkladu. Tato zvláštní situace prostě nemůže být použita k formulaci univerzálního pravidla následujícího znění: „Všichni neženatí sociální pracovníci, kteří jsou konfrontováni s nespravedlivě posouzenými žádostmi o azyl v Norsku, by případ měli vyřešit sňatkem“.

Morální integrita a konsistentnost

Je důležité si povšimnout, že při úvaze, zda vzorec našeho jednání může být podkladem pro přijatelnou formulaci našich povinností, nerozhodují následky našeho jednání. Kantovi jde hlavně o to, zda můžeme chtít volit,

aniž bychom se tím dostali do protikladů. Naše morální vůle musí být tedy konsistentní, abychom vždy jednali podle pravidel přijatelných povinností. Nemůžeme nějaké pravidlo zevšeobecňovat a zároveň žádat pro sebe výjimku. To je nerozumné a protikladné tomu, co Kant nazývá praktickým rozumem.

Tady se Kant dotýká něčeho velmi centrálního. Morálka je něco, čím jsou vázáni všichni lidé. Bylo by nanejvýš pochybné, kdybychom někoho definovali jako stojícího „mimo“ nebo „nad“ morálkou. Bylo by kupříkladu značně problematické a demoralizující, kdyby lékaři v nemocnici jednali, jako by to či ono pravidlo platilo pro jednoho a pro druhého ne. Kant by řekl, že jsou ve své vůli nekonsistentní – a tedy nemorální.

Tato nekonsistentnost by měla ještě další morální důsledky: Otevírala by možnost zacházet nestejně s různými skupinami, a tím praktikovat privilegia nebo zvláštní výsady pro jedny na úkor druhých.

„Svědlné“ příklady takových „výjimek“ jsou k vidění v tzv. akčních filmech, v nichž hrdina bere zákon do svých rukou a porušuje základní morální zákony. Protože ostatní jsou zlí, má i hrdina právo být takový. Z hlediska povinnosti etiky je takové řešení inkonsistentní, protože nikdo nemůže současně podporovat zákon a dávat je v sázku. Že chce přemoci zlo mu nedává právo jednat způsobem, který bych nikdy nepřijal u ostatních. Jiný příklad, tentokrát z kategorie všedních je, že nemůžeme považovat za morální nerespektování povinnosti platit daně, dokonce i když jsme přesvědčeni, že platíme více, než bychom měli.

Pro výkon povolání by mohly být podle Kantových požadavků odvozeny následující požadavky: Každý musí stát za požadavky na něj kladené s odůvodněním, že jedná na základě takové motivace, která má platnost pro všechny. Vždyť jsou to právě motivy, jež rozhodují o tom, zda hodnotíme jednání jako dobré či špatné. „Nejjistější“ orientace tedy je, abychom se řídili normami, které očekáváme od ostatních, a normami, které sdílíme s ostatními příslušníky našeho povolání.

Morální integritou rozumíme jednání podle takových pravidel, o jejichž správnosti jsme přesvědčeni a která by měla platit obecně bez výjimky. Nedostatek morální integrity se projevuje v jednání plném protikladů a výjimek z obecně platné morálky.

Svoboda a důstojnost člověka

Kantova etika postuluje něco v našem kontextu naprosto zásadního, totiž podmínku, abychom jednali – a aby s námi bylo jednáno – spravedlivě. Etika je garantem spravedlnosti, lidé jsou postaveni na stejnou úroveň, zrovnoprávnění. To je stanovisko, jež esenciálně souvisí s Kantovým pojetím člověka. Pro Kanta je člověk rozumová bytost, která dokáže jednat podle zásad, které sám formuloval. Řídit se podle takových principů, které sám určil, dává člověku svobodu. Člověk je pánem sebe sama, neboť si dává, formuluje zákony. V tom spočívá lidská svoboda a autonomie. Tato svoboda se váže, vyplývá ze schopnosti rozpoznat svým praktickým rozumem, co je správné.

Schopnost jednat správně propůjčuje člověku jeho důstojnost, říká Kant. Respektovat jeho důstojnost znamená tedy umožnit mu, aby mohl jednat svobodně. Pro Kanta je tedy respekt k lidské důstojnosti úzce propojen se schopností člověka rozhodovat o sobě.

To je téma, které je zvláště aktuální v souvislosti s násilnými metodami při léčení. Obvykle se bráníme hospitalizovat pacienty proti jejich vůli a i v takových případech je třeba přijmout zvláštní opatření. Bráníme se nutit pacienta k čemukoli, co neodpovídá jeho přání nebo přesvědčení. Ti, kteří odmítají přijímat potravu, nejsou násilně krmeni, pokud nebyli zbaveni svéprávnosti apod. Tyto a podobné případy mají velký význam pro etiku povolání.

Když není brán dostatečný ohled na to, co si pacient přeje, když není uznáno jeho právo spolurozhodovat, je zraňována jeho důstojnost, jeho autonomie je odsunuta na vedlejší kolej. Dodejme, že i učitel, který se na žáky dívá jen jako na prostředek k dosažení dobré pověsti nebo postupu po žebříčku k vrcholu kariéry a nereaguje na požadavky žáků, nechová dostatečnou úctu k jejich osobnosti a respekt k osobní důstojnosti.

Pro zajištění svobody a důstojnosti proto Kant navrhl pozměněnou formulaci kategorického imperativu. V mírně zjednodušené podobě zní takto: Jednej vždy tak, jako bys považoval sám sebe a jakéholi jiného člověka za cíl sám o sobě, nikoli za pouhý prostředek.

Přistupovat k člověku jako k účelu samo o sobě znamená, že se k druhému nikdy nemáš přibližovat zvnějšku, jenom jako k prostředku. Pochoopením a respektem signalizujeme, že je pro nás někým, koho respektujeme a podle něhož se chceme řídit.

Tím vstupujeme do komunikační situace, v níž druhý účastník rozkrývá a hájí své zájmy, motivy a názory. Pokud má učitel objasnit svou přísnost, svůj tlak na prospěch žáků, musí o tom s nimi hovořit, žádat porozumění z jejich strany, že takový postup je k jejich dobru. Musí vysvětlit, že mu při tom jde o respekt k potřebám a přáním žáků a nikoliv o vlastní kariéru. Teprve pak se ukáže, zda takový postup žáci přijmou a budou se na něm podílet.

Všimněme si, že kategorický imperativ nám nezakazuje přistupovat k lidem jako k prostředku. Ne však pouze a výhradně jako k prostředku. I s paní u okénka, která je mým prostředkem k tomu, abych dostal lístky do kina, bych měl jednat jako s člověkem, sám o sobě hodným respektu. To je důležité zvláště v oblasti dobrého pracovního prostředí. Když se zachází s lidmi jako s prostředky, dochází k narušení dobrého pracovního prostředí, lidé postupně ztrácí radost z práce a chuť investovat své schopnosti. Cítím-li, že já sám i ostatní jsme neskonale více než prostředek k naplňování „externích“ cílů, pak budu schopen šířit pohodu, neboť zakusím úctu k důstojnosti mé osoby.

Přistupovat k druhým jako k prostředku znamená, že nebereme vážně jejich schopnost jednat svobodně. Nutit je k něčemu nebo jednat nečestně je vážným porušením obou formulací kategorického imperativu.

Co je to dobrá pohnutka?

Kant uvádí, že rozhodující pro naše hodnocení, zda jednání je morální či nikoli, nemá být ani naše individuální přání ani následky našeho jednání. Takže se v určitém smyslu snaží vytvořit morálku nezávislou na našich zkušenostech, na naší empirii. Je morálka opravdu jen teorie bez vztahu ke zkušenosti? Nikoli, morálka má však před našimi zkušenostmi přednost a nemůže být postavena výhradně na nich.

Na dobro tedy nemůžeme odkazovat stejným způsobem jako odkazujeme k naší zkušenosti. K pojmu dobra dospějeme, když si uvědomíme, co je naše povinnost. Dobro tedy ani u Kanta nepoznáváme tak, že je zakoušíme. Jediným bezvýhradným dobrem je dobrá vůle, která jedná podle pravidel kategorického imperativu.

To má závažné důsledky, na které zde musíme upozornit. Čin není dobrý pouze tím, že mám chuť ho vykonat nebo proto, že bych byl převědčen, že člověk, kvůli kterému ho konám, se bude mít lépe. Vlastní zájem – i když myslí také na ostatní – není přijatelnou morální motivací. Vždyť motivy vázané na konkrétného člověka nebo situaci nejsou zobecnitelné, univerzální. Navíc by jednání z takových pohnutek znamenalo nechat se ovlivnit jinými faktory než morálním rozumem (který je uchopitelný pouze v obecných pravidlech jednání).

Kant dále říká, že naplnění univerzálního pravidla ke správnému jednání nestačí. Správné jednat musí být propojeno se „správně chtít“. Protože v centru postupu stojí vůle, je důležité, aby byla řízena výhradně morálním rozumem. Má-li být moje jednání vnímáno jako zcela morální, nesmím pošilhávat po výhodách pro sebe nebo kohokoli jiného. Tak třebaže platit daně odpovídá požadavku mravního zákona, nechovám se morálně, jestli jedním z nesprávných pohnutek, totiž platím-li z jiné pohnutky než že chci vědomě splnit povinnost. Jiný motivační faktor – třeba získat uznání za to, že přispívám tak vysokou částkou, za morální neplatí. To nás přivádí k dalšímu bodu: Často jsme přesvědčeni, že povinnost je něco, co na nás nakládají ti druzí – zaměstnavatel, bůh, stát nebo sociální skupina, ke které patříme. Jestli chápeme povinnost jen takto, pak jednáme z vnějších pohnutek, podle povinnosti, kterou nám uložili jiní. U Kanta je důležité, že opravdu morální jednání může mít původ jen v nás samých, v naší morální přirozenosti, tak jak to formuluje kategorický imperativ. Naše motivace nemůže být založena na přání dosáhnout zisku, uznání, služebního postupu apod. Jestliže se za naším morálním jednáním skrývají pohnutky uvedeného rázu, nejsme doopravdy, tedy skutečně morální, říká Kant. Tím obsahuje Kantova etika i kritiku různých forem náboženské etiky, které tvrdí, že to či ono je naší povinností, protože nám to uložil bůh.

Alternativa ke Kantovi: Rawls

Už jsme řekli, že Kant je nejlepším průvodcem povinnostní etiky. Avšak jeho způsob myšlení má své hranice, takže chceme uvést i jiné autory.

V naší době je to především americký filozof morálky jménem John Rawls, kdo zásadním způsobem přispěl k rozvoji etického myšlení. Nemůžeme se zde věnovat celému jeho projektu, uvádíme především model,

který Rawls nabízí jako alternativu ke kategorickému imperativu. Předkládá návrhy některých u Kanta neřešených problémů, např. hierarchie povinností při „kolizi“ několika vzájemně soupeřících povinností.

U Rawlse nacházíme návrh modelu nestrannického a tedy spravedlivého rozdělení statků ve společnosti. Představte si, že stojíte v roli učitele před volbou, zda věnovat zvýšenou pozornost slabému žáku, nebo čas rovnoměrně rozdělit mezi žáky, kteří probíranou látku zvládají. Nebo jako komunální politik při řešení dilematu, zda postavit plaveckou halu, nebo domov pro staré a nemocné. Tyto otázky pomocí kategorického imperativu nevyřešíte. Dělbá peněz nebo pozornosti není spravedlivá sama o sobě, nebo pouze proto, že by jí všichni dostali stejné množství.

Rawls má představu, že by měly všechny strany zúčastněné v otázce materiálních statků i svobody vyslovit rozhodnutí, jak se zachovat. Důležité je, aby toto rozhodnutí probíhalo „pod rouškou nevědomosti“, což znamená, že nikdo dopředu neví, jakou roli bude ve skutečnosti hrát ani jakou sociální pozici bude zaujímat po rozdělení. Nikdo ze zúčastněných netuší, zda budou chudí nebo bohatí, nadaní nebo slabí. Tak se vlastně všichni musí vžívat do role ostatních (tedy konkrétnější „zobecnění“ než u Kanta).

- A. Svoboda je dělena rovným dílem tak, aby každý dostal co nejvíce svobody, ovšem za předpokladu, že neomezuje svobodu druhého.
- B. Sociální a ekonomické výhody jsou rozdělovány k co největšímu prospěchu nejslabších a jsou vázány k místům a pozicím, které jsou otevřeny všem za stejných podmínek.

Rawls se shoduje s Kantem jak v tom, že nezaujímá stanovisko k definici „výhody“, tak v tom, co je to dobro a že vyslovuje požadavek zobecnění. (Je třeba se důsledně vžít do druhého, vyjádřit zájmy všech.)

Nejpodstatnější je Rawlsův závěr:

Míra morálnosti našeho jednání je určitelná následovně: Do jaké míry mohu po provedeném rozhodnutí prohlásit, že „za okolností shodných s těmi, ve kterých se nachází tento člověk, bych toto řešení na jeho místě také pocítoval jako spravedlivé“

Ne bez důvodu byla Rawlsova etika chápána jako etika liberální sociální demokracie. Vypořádává se totiž s problémy takového rozdělování společenských statků, které je považováno za spravedlivé, třebaže se neopírá jenom o rovnost nebo zásluhy ve formálním smyslu (jako tomu bylo u podpory rozdělování bezvýhradně všem). Podle Rawlse se může spravedlivé rozdělování řídit různými požadavky a kritérii. Rawls tedy vyvolal debatu kolem morální základny sociálního státu.

Jak jsme již zmínili v úvodu, předpokládá moderní sociální stát, jaký máme třeba v Norsku, že veřejné instituce řídí a určují základní podmínky pro zacházení s veřejnými prostředky. Ale stále častěji jsme konfrontováni s tím, že stát blahobytu pro všechny řeší nová dilemata, mimo jiné proto, že investice z dobrých časů jsou stále obtížněji udržitelné v časech krize. Sociální stát se tak ocitá v ekonomickém tlaku. Které hodnoty převažují? Kterým máme dát přednost? Při popisu vzniku základní etické situace, v níž se máme identifikovat s nejslabšími, ukazuje Rawls, jaké hodnoty jsme schopni všichni považovat za spravedlivé. Protože sociální stát se opírá ještě o jiné hodnoty než o ty čistě ekonomické (viz úvod knihy), tvoří Rawlsovy teorie hráz proti ekonomickému tlaku, který je dnes proti sociálnímu státu namířen. To samozřejmě ani zdaleka neznamená, že by Rawlsův model rozřešil každé aktuální dilema.

Hranice povinnostní etiky

Povinnostní etika se zabývá faktorem pro každého člověka důležitým: Prožitkem, že na světě je něco absolutního a nedotknutelného, z čeho vychází naše jednání a k čemu se vztahujeme jakožto morální bytosti. Jsou to nejzákladnější etické principy jako např. lidská důstojnost, čestnost a pravda. Současně však stojí v protikladu k tomu, co mnozí považují za „zakotvení“ morálky. Vyjímá nás z aktuální situace, v níž zakoušíme etické požadavky a vyzývá nás k tomu, abychom odhlédli od všeho, co situaci ozvláštňuje, vytváří její specifický charakter.

Povinnostní etika je někdy znázorňována jako strnulá a formalistická. Z toho, co jsme právě popsali, vyplývá, že nutně nemusí být vždy formalistická, rigidní nebo málo dynamická. V rámci povinnostní etiky musíme analyzovat situaci a uvážit, co je relevantní a na co je třeba v morálním smyslu klást největší důraz. Ale povinnostní etika nás vyzývá ke kladení

vysokých měřítek na morální jednání a slibuje nám, že při dodržení těchto nároků, můžeme v našem životě dosáhnout souvislosti a jednoty. Tento morální charakter není zdaleka vázán jen k postojům osob, projevuje se také v tom, nakolik organizace nebo instituce dodržuje a ctí hodnoty, které vnímáme jako morálně správné a nedotknutelné z pozic povinnostní etiky, nakolik tedy reprezentuje „dobrou morálku“.

To samozřejmě úzce souvisí s pojetím člověka, které se skrývá za povinnostní etikou a jež klade důraz na svobodu a rozumnost člověka. Morální rozvoj jedince nastává právě tím, že člověk používá morálního rozumu. K tomu se váže také úcta k lidské důstojnosti.

V souvislosti s povoláním je bezesporu důležité předložit normy schopné fungovat jako legitimní a akceptabilní pohnutky. Je důležité, aby se tak nedělo na podkladě podmínek příliš individuálních nebo příliš vázaných na konkrétní kontext. Povinnostní etika nám může pomoci eliminovat faktory subjektivního hodnocení.

Nejproblematictější v rámci povinnostní etiky je otázka, jak se zachovat, pokud povinnosti působí proti sobě. Někteří se pokusili (Ross a jiní) sestavit jakési hierarchické řebříčky povinností, které povinnosti mají přednost před jinými. Kousek nám mohou takové žebříčky třeba pomoci, ale nezabrání tomu, že se občas ocitneme tvář v tvář kolizi nesjednotitelných povinností a závazků (jako třeba v úvodním příkladu, kdy zdravotní sestra byla na cestě k operaci, rozhodující o životě a smrti pacienta).

Mnozí odborníci jsou toho názoru, že povinnostní etika je dnes dobrou alternativou jiných typů etiky; soustředí se na naše povinnosti a nezdržuje se řešením otázky, v čem spočívá dobrý život (viz dále kap. 12). Přisuzuje rozumu člověka etickou autoritu i schopnost rezonovat morálně a s obecnou platností. V pluralistické společnosti – jak v pojetí Kantově tak podle formulace kodexu lidských práv – je povinnostní etika v poměru ke světovému názoru a pojetí hodnot do značné míry neutrální. To způsobuje, že tato etika může platit pro lidi různého zaměření a protichůdných názorů. To může mít značný vliv na utváření společného základu v multikulturní společnosti (více o tomto v kap. 10 a 12). Třebaže části křesťanské etiky mají ráz povinnostní etiky, je základem etika, jejíž východiskem je člověk (srov. Kant a Habermas). Ta je účastna vytváření liberální a demokratické společnosti, takže lidé různého světového názoru a životního pojetí mají právo slyšení, nikoli však možnost vnucovat své přesvědčení ostatním.

LITERATURA

- Hare, R.: *Freedom and Reason*. Oxford. Clarendon Press, 1963.
 Hare, R.: *Moral thinking*. Oxford. Clarendon Press, 1981.
 Holte, R.: m fl.: *Etiska problem*. Älvsjö. Verbum, 1979.
 Johansen, K. E. (red.): *Etikk. En innføring*. Oslo. Cappelen, 1994.
 Kant, I.: *Werke*. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983.
 Kant, I.: „*Grunnlegging av moralens metafysikk*“, i: Storheim (red.): *Morallo og frihet*. Oslo. Gyldendal, 1972.
 Nerheim, H.: *Den etiske grunnerfaring. Fra regelforståelse til fortrolighetskunnskap*. Oslo. Universitetsforlaget, 1991.
 Rawls, J.: *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1971.
 Ross, W. D.: *The Right and the Good*. London. Oxford University Press, 1930.